

Sic Transit Gloria Mundi

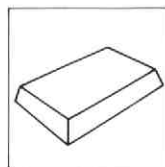
door
M. Vergouw en P. Siccama

Bij de inauguratie van een nieuwe paus was het traditie dat bij de processie door de St. Pieter de stoet driemaal halt hield terwijl de belangrijkste kardinaal voor de nieuwe paus een pluk vlas omhoog hield, deze in brand stak en vervolgens zong: 'Sancte pater, sic transit gloria mundi' (Heilige vader, zo vergaat de roem van de wereld).

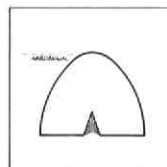
Een zinvolle ceremonie die stamde uit een tijd dat een paus nog wereldlijk vorst was met alle schitter die daar bij hoorde. Niettemin werd na de dood van een paus diens glorie door middel van schitterende grafmonumenten levend gehouden. Dat roem der wereld zou vergaan, wenste men wel zo lang mogelijk uit te stellen.

Rond 1370 deed Guyotte van IJsselstein het grafmonument van haar ouders en grootouders (van vaderszijde) oprichten. Het monument werd, zo wordt aangenomen, kant en klaar vanuit een Doorniks atelier aangevoerd. Het was vervaardigd uit zwarte Namense kalksteen evenals dat van haar grootvader bisschop Guy in de Dom van Utrecht. Het monument werd opgericht in het Noordertransept van de St. Nicolaaskerk en de stoffelijke overschotten werden erin bijgezet.

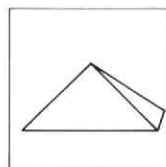
In vrijwel alle culturen kende men het grafmonument. Het oudst is voorzover wij weten de Egyptische MASTABA. Het was een bescheiden rechthoekig bouwsel met een platte bovenkant en schuin aflopende zijden. Hieruit werd de bekende PIRAMIDE ontwikkeld zoals wij ze kennen van Chefren-Cheops en Mycerinos (ong. 3000-1000 v C). In Griekenland ontstond te Mycene tussen 1600 en 1000 v C het

Een mastaba.

Een tholosgraf.

De pyramide.

koepelgrafmonument. Het bekendste is het Atreusgraf (1275 v C) dat door Heinrich Schliemann werd ontdekt en blootgelegd. Dergelijke graven worden THOLOS- (koepel/kegelvormige)-GRAVEN genoemd. Het waren ruimten van steen die (meestal) overdekt werden met aarde, bestemd om er de (crematie) resten in urnen met bijbehorende attributen te bewaren. Waarschijnlijk zijn de in Italië ontdekte graven van de Etrusken, die lijken op de in Mycene gevonden Tholosgraven, van Griekse afkomst onder invloeden van Griekse kolonisten en immigranten. De teksten erop hebben vaak Griekse letters en tekens (ong. 700 v C).

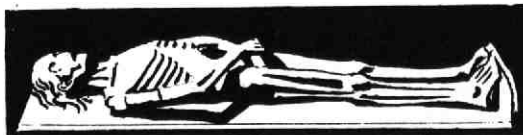
Het MASOLEUM is echter wel het bekendste grafmonument. De naam komt uit de klassieke - Griekse - oudheid. Te Bodrun (in de oudheid Halicarnassus geheten) in Turkije, dat destijds door de Grieken werd overheerst, werd voor de satraap (ondervorst) Mausolus en zijn vrouw Artemisia omstreeks 350 v C een grafmonument gebouwd dat ongeveer 50 m hoog moet zijn geweest. Volgens de overlevering werd het bekroond door een puur gouden vierspan op een met goud bekleed dak dat werd gedragen door met bladgoud beklede kolommen waartussen

nissen waren met eveneens weer uit goud gegoten beelden. Hier had zich iets voorgedaan dat later in de Romeinse beschaving werd voortgezet. Voorbeelden van het laatste zijn de grafmonumenten van de keizers Augustus en Hadrianus. Deze bestonden uit een gigantische koepel (bijna kegelvormig) die rustte op een cilindrische trommel. Een deel van Hadrianus' monument is nog te zien in Rome aan de Tiber vlakbij het Vaticaan. Het is meer bekend als de Engelenburcht. Niet ver daar vandaan ligt als een grote puinhoop het mausoleum van Augustus dat na de sluiting aan het begin der veertiger jaren van deze eeuw sterk vervallen is. Nog wel intact is het latere monument van Constantia, dochter van Constantijn de Grote, waaromheen de kerk van Santa Constanza is gebouwd.

De wijze waarop stoffelijke resten werden bijgezet verschilde van cultuur tot cultuur. De Egyptenaren lieten het lichaam intact door inbalseming, een proces dat het echter nodig maakte dat hart en ingewanden apart werden bijgezet. De Grieken, Romeinen en Etrusken (deze laatste tot ong. 500 v C) cremeerden hun doden. De as werd bijgezet in urnen die in de holte van een mausoleum werd geplaatst. Het Christendom paste in feite weer dezelfde wijze van bijzetting toe als de oude Egyptenaren, maar zij ontleenden dit gebruik aan de Joden. Belangrijke personen deelden echter nu hun laatste rustplaats met anderen en wel binnen het kerkgebouw. Echte mausolea werden er daarom niet meer opgericht, zelfs koninklijke grafkapellen vormen in feite een deel van het kerkcomplex. Eén van de weinige uitzonderingen vormt de 'Dôme des Invalides' te Parijs die van kerk mausoleum werd.

De aanvankelijk eenvoudig uitgevoerde sarcofagen werden tegen de 12e eeuw steeds meer van plastische sculptuur voorzien. Naarmate de middeleeuwen vorderden werden deze sarcofagen echte monumenten. Het Duitse woord 'Denkmal' geeft de feitelijke betekenis van deze monumenten exact aan: zij dienden om de doden in nagedachtenis te houden. Later kwam daarbij dat men ook geacht werd aan de dood te denken; er kwam dus een moralistische tendens bij.

Een grafmonument diende dus de nagedachtenis van een overledene levend te houden. Het was niet noodzakelijk een laatste rustplaats, meestal echter wel. Desondanks was het een veel voorkomend gebruik dat vooraanstaande overledenen (oneerbiedig gezegd) in delen ter aarde werden gesteld. Hart en ingewanden werden dan apart begraven. Zo bijvoorbeeld in de Dom van Utrecht waar de ingewanden van enkele Duitse keizers zijn bijgezet. De lichamen zelf zijn te Spiers begraven. Omdat het gebruik was in kerken te begraven vindt men ook dáár grafmonumenten. Zelfs toen dit gebruik verboden werd bleven er in kerken grafmonumenten opgericht worden. Hoe belangrijker de overledene was des te belangrijker was de plaats van zijn graf. In het hoogkoor of in een eigen kapel werd doorgaans de clerus en de hoge adel begraven en dan ging het via de transepten en het schip naar de zijbeuken. Hadden kerken ook een kloostergang dan werden daarin de kerkdienaren die niet tot de clerus behoorden begraven zoals: koster, kerkbestuurders, cantores, organisten en werkers aan de kerkfabriek. Bekende voorbeelden daarvan vindt men in de kloostergang van Westminster Abbey te

Grafmonument van Guillame de Harsigny (1300.1393) lijfarts van Karel VI van Frankrijk.

'Harsigny's tombe was de eerste in zijn soort van de dodencultus der 14e eeuw.

Zijn marmeren beeld toont de overledene niet in de bloei van zijn leven, 33 jaar, zoals gebruikelijk was bij de hoop der wederopstanding wanneer de uitverkorenen op dezelfde leeftijd zouden opstaan als Jezus Christus.

Hier geeft - naar de uitdrukkelijke voorschriften van de overledene - het grafbeeld een voorstelling van een lijk in een doodkist.

Het ontlusterde lichaam wordt precies zo voorgesteld als toen het dood was; naakt, in de extreme uitgeteerdheid van de zeer hoge leeftijd, met gerimpelde huid over de beenderen, de handen gekruist over de geslachtsdelen, zonder kleed of windsels;

een vaste belijdenis van het sterfelijk bestaan.'

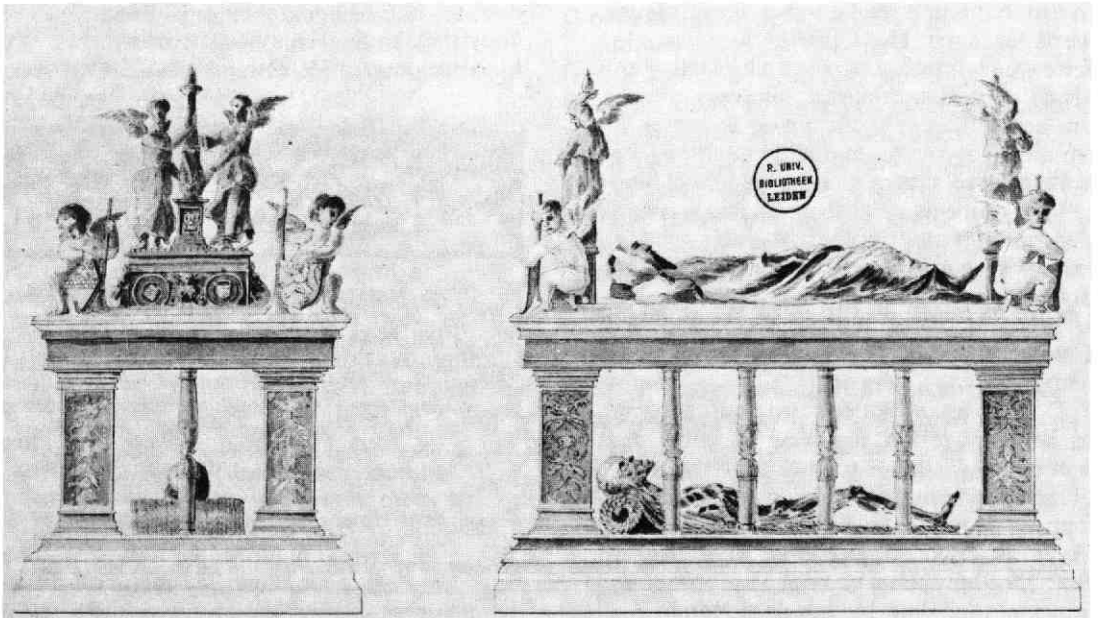
(Barbera w. tuchman: A distant mirror, New York 1978)

Londen en ook in die van de Dom van Utrecht.

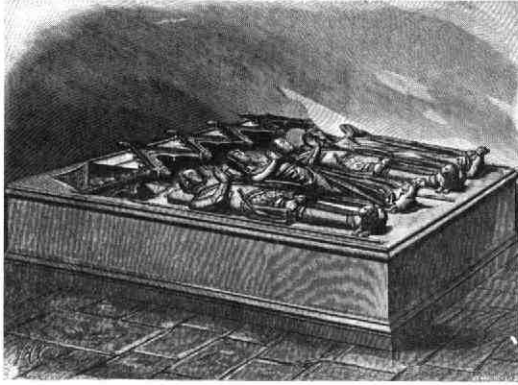
Het is altijd de gewoonte geweest de overledene op zijn sarcofaag af te beelden als een levende persoon. Zelfs als het liggende figuren betrof leken deze op staande beelden die a. h. w. zijn omgevallen (gisants, zoals op de IJsselsteinse grafmonumenten). In de tweede helft der 14e eeuw verschijnen de dodendansen. Eerst als muurschilderingen in Frankrijk, daarna over heel Europa vooral als houtsneden. De dood wordt hier gepersonifieerd als een in verre staat van ontbinding verkerend lichaam. Het kon niet missen of dergelijke voorstellingen van de dood kwamen al gauw ook op grafmonumenten voor. Realistisch als men in die tijd was werden daarbij de gruwelijkste details niet geschuwd. Ogenschijnlijk is de 'danse macabre' tegenstrijdig met de christelijke hoop die de dood beschouwd als een overgang naar een beter leven. Maar de angst voor de verdoemenis bleek vaak sterker dan de verwachting van de eeuwige zaligheid.

Biecht, goede werken en aflaten konden daar weinig aan veranderen. Het bangst was men voor een plotselinge dood, wanneer men immers zonder de steun der laatste sacramenten oog in oog kwam te staan met de eeuwigheid. Dit was het schrikbeeld van de middeleeuwen. Men probeerde die angst wel te bezweren door een Christoffelbeeld in het kerkportaal te plaatsen. Elke dag als men de kerk verliet na een blik op dit beeld te hebben geworpen verwachtte men van een plotselinge dood gevrijwaard te blijven.

Een andere gedachte bij de danse macabre was dat in de dood iedereen gelijk is. Het was nu dat men op grafmonumenten de overledene vaak tweemaal ging afbeelden. Direct op de tombe een ontbindend lijk of skelet (de gisant) en daarboven op een soort baldakijn de overledene nog in de kracht van zijn leven. Weer later werden de gisants van gebeeldhouwde verschrikkingen veranderd in geïdealiseerde en prachtig geproportioneerde naakten waarboven weer opnieuw de overledenen springlevend en in vol ornaat werden afgebeeld. Ook kwam het

Graftombe der familie van Brederode in de Ned. Herv. Kerk te Vianen, met de beelden van de in de eerste helft van de 16e eeuw regerende Reinout III van Brederode en diens vrouw Philippine van der Marck. Het skelet op de benedenverdieping heeft dezelfde functie als bij het grafmonument van Guillaume de Harsigny, maar dan in een nog verdergaande symbolisering van de dood.

Een staalgravure gemaakt direct na de restauratie van de monumenten in 1859.

voor dat beide beelden gestorven mensen voorstelden; de ene bij wijze van spreken op het moment der laatste zucht en de tweede als een zeer evident gestorvene. Nog later beeldde men vaak enkel een gestorvene af zoals bijvoorbeeld in de Barok bij zeehelden, liefst op het moment van hun heroïsche dood.

Zoals gezegd beoogt een grafmonument de herinnering aan de dode levend en liefst in ere te houden. Men zag er weinig heil in de ontslapene als een booswicht af te beelden ook al was hij dat wel geweest. Onze in onbruik geraakte bidprentjes en de hedendaagse rouwadvertenties houden deze gewoonte nog steeds in ere.

Op grafmonumenten uit de middeleeuwen ziet men zelden een gelijkend portret. Het ideaal was nl. de overledene af te beelden als een 33-jarige, de leeftijd waarop Christus zijn aardse leven beëindigde. De meeste mensen stierven op latere leeftijd waardoor men zich slecht kon herinneren hoe zij er destijds uitzagen. Wel werden er al vroeg dodenmaskers vervaardigd maar deze werden pas in de Renaissance gebruikt als model voor een passend grafmonument. Was er echter, zoals te IJsselstein, sprake van een familiemonument - overigens een zeldzaam verschijnsel - waarbij twee generaties werden afgebeeld, dan lag het voor de hand de ouders ouder af te beelden dan de kinderen omdat individuele gelaatstreken ontbraken en identificatie dus moeilijk was. Zo zien wij heer Gijsbrecht met een

ringbaard, terwijl hij deze misschien nooit gehad heeft en vrouw Bertha zien we als een bezadigde vrouw op middelbare leeftijd. Aernout en Maria daarentegen zien eruit als 33-jarigen. Nadere aanduidingen vormen bij de vrouwen de familiewapens; bij de mannen zijn die hetzelfde.

De gisants werden dus afgebeeld alsof ze eigenlijk stonden. Bij de plooiyal der kleding en bij de haardracht is het of er van de wetten der zwaartekracht geen sprake was. Ook te IJsselstein zien we dit. Zoals overall liggen de ridders in wapenuitrusting, hier echter niet gehelmd. De hogere adel en vooral koningen en keizers werden niet als krijgers maar als regeerders afgebeeld, in staatsiegewaad met kroon, scepter en rijksappel. Vaak werden in nissen langs de tombe beelden geplaatst die rouwende figuren voorstelden (pleurants-wenenden). Dit kwam voort uit de gewoonte om bij sterfgevallen mensen te huren die tegen betaling rouw bedreven, een verschijnsel dat zo oud is als de wereld maar in onze cultuur nauwelijks meer voorkomt. Later werden deze beelden vervangen door figuren die de deugden symboliseerden.

Was de beeldende kunst der 16e eeuw er een van idealisering en harmonie in tegenstelling tot het realisme der 15e eeuw; de 14e eeuw was de eeuw der hogotiek met vloeiende lijnen, romantische vormen en decoratieve vullingen. Realisme leek meer een terloopse verworvenheid dan een doel om naar te streven. Op sculpturaal gebied werden er meesterwerken vervaardigd. Frankrijk voerde de boventoon, de beelden aan de kathedraal van Reims laten zien dat men toen reeds de Antieken - althans de Romeinse kunst - aan het herontdekken was. Op picturaal gebied waren Vlaanderen en Brabant de centra. In Noord Nederland echter was er van dergelijke brandhaarden nog geen sprake. Pas in de 15e eeuw vormt er zich een beeldhouwersschool in Utrecht die bij de huidige stand der wetenschap steeds meer aan belang wint. In de tijd daarvoor echter was de beeldende kunst hier vaak een kwestie van import: òf de kunstwerken werden geïmporteerd òf de kunstenaars zelf. Van een dergelijke import is ook bij het IJsselsteinse monument sprake.

De figuren zijn voor hun tijd van ontstaan meer dan levensgroot (de mannen 1.80, de vrouwen 1.65 m). Aan hun voeten rusten dieren: honden bij de vrouwen en leeuwen bij de mannen. Deze laatste zijn reconstructies uit de 19e eeuw en zijn te realistisch voor een monument uit een tijd dat men deze dieren nog nauwelijks kende. Een grote ramp was de kerkbrand van 1911 toen het grafmonument onherstelbaar beschadigd leek. Het is echter gerestaureerd. Vergelijken wij een foto van 1860 met het huidige monument dan zien we hoe de gelaatsuitdrukkingen der beelden veranderd zijn. Hoewel op de beelden niet te constateren is dat de gezichten beschadigd waren gereconstrueerd, is het verschil met toen en nu toch te groot om daaraan voorbij te gaan.

Moge men deze 19e eeuwse restauratie discutabel vinden is het realistisch om in elk geval de historische waarde van dit monument te beseffen en deze intact te laten. Hier lagen immers de stamouders van IJsselstein begraven.

Een nieuw herstel (conservering) heeft nu plaatsgevonden en belangrijk voor de toekomst is nu het onderhoud, een onderdeel dat gauw vergeten wordt. Enkel al het water- en stofvrij houden van het monument is van eminent belang. Daarnaast is om de huidige epidemie van vandalisme en diefstal tijdens openingsuren der kerk toezicht onontbeerlijk.

Hierbij willen we ook het monument van Aleida van Culemborg memoreren dat een bijna even desolate toekomst dreigde tegemoet te gaan als het grote grafmonument. Het heeft beter de ramp van 1911 overleefd, enkel de engelen zijn sterk gewijzigd. Dit renaissance-monument dat qua stijl, vorm en materiaal prachtig met het andere contrasteert is thans verplaatst bezijden het grote monument.

Gerestaureerde objecten scheppen verplichtingen. Hopelijk kan en wil de gemeenschap deze in de toekomst blijven opbrengen.

---

ontwerp en lay-out: martin rietveld
fotografie: rijksdienst voor de monumentenzorg
k. donga
bram van mens

Historische Kring IJsselstein

Bestuur:

Voorzitter: L. Murk, IJsselstraat 24, IJsselstein.
Secretaris: E. de Vries, Utrechtseweg 105, IJsselstein,
tel.: 03408-81761
Penningmeester: W.G.M. van Schaik, Mr. Hobbemalaan 11, IJsselstein.
Leden: Mevr. A.T. Edelschaap-van Capelle en mevr. G.C.A. Pompe-Scholman.

Bank: Amro-bank IJsselstein,
rek.nr. 21.84.00.217, giro nr. bank 2900.

Redactie

N.A. Peeters, Emmalaan 36, 3411 XH Lopik en B. Rietveld jr., Hoge Biezen 80, 3401 RM IJsselstein.

Donateurs ontvangen het tijdschrift (3 of 4 nummers per jaar) en worden op de hoogte gehouden van de activiteiten. Nieuwe donateurs kunnen zich opgeven bij de heer W.G.M. van Schaik, Mr. Hobbemalaan 11, 3401 NA IJsselstein, tel.: 03408-8 18 73.

Voor inwoners van IJsselstein bedraagt de contributie minimaal f 17,50 per kalenderjaar. Zij die buiten IJsselstein wonen worden verzocht f 5,- extra over te maken i.v.m. de verzendkosten van het tijdschrift.